

ШЫН

Тыва Республиканың Чазааның хөй кижжи киржикчилик хуралына саналдардан

Тыва Республиканың Чазааның хөй кижжи киржикчилик хуралының болуп эргенини дугайында информатив дыйнадыгы болгаш ол хуралга республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактың кылганы «Реформаларны боттандырып турар уеде Тыва Республиканың экономиказынын байдалыны дугайында болгаш Россия Федерациязының Президентизи Б. Н. Ельцинниң Федералдыг Хуралга Айтыккалына болгаш «Россияның экономиказының байдалыны база оң хөгжүлдүзүңүз келир үезинин дугайында» Россия Федерациязының Чазааның 1994 чылдын март 9-та № 192 доктаалына дүүштүр оон келер үезинин дугайында» илеткел солунуң субботада, апрель 23-те, үнгөн номеринде парлаан болгай бис.

Илеткел доозулган соонда санал-онаалдар эгелээн.

Тыва Республиканың Чазааның бирги оралакчысы В. О. Оюн санал бээр-биле бир дуураада өс алган. Саналдык кол-ла өзөө — республиканың көдээ ажыл-агыйы, ында бөгүндөгү байдал, оң айтырлыгы. Көдээ черде, чүгү-даа мурнай, ажил-агыйларда нинти байдал каныгыл деп айтыр-гаш харыны, ында черде нинти байдалды оон бил-ип ол болур.

Вадим Орамбалоовч Оюнун чугаалааны деп, көдээ ажыл-агыйда байдал бөгүндө кочукт нарны, сандары, буурап дүжүрүлүш мурнай кырында келген, ында ажыл-агый айтырлыгы үе бурунгаарлаан тудум, улам нармында, баш мунгаш, берге байдал ханылап бар-ла чыдар. Байдал черек кырында, шынал-ла, ында бол-гай, оңу черек кырында көрүп, чурттап, ажилдап турар кижилер — ажил-агый-лардың ишчилери ол-дур.

1992 чылда 62 ажил-агый карыгалыг ажилдаан турган болза, а эрткен чылдын 78 ажил-агый (83 хуу) чылды карыгалыг дооскан. Ол сан эвээкээр тудум, хары немешкен-дир. Устунде эстерин бадыткалы ол, нарны динжи турарыны үндүзүң.

— Бо чылдын январь 1-ниң байдалы-биле алгыра, көдээ ажыл-агый бугурулгелеринин бандыра чээли өрө-н 15,7 млрд. рубль-биле санаттыннып турар азы оон мурнунда чылда тургандан 1,4 катп өскөн. Ынчаарга бирги кварталдың баштайгы түнөөлөрүн алгаш көргө, алыртып сан-хөө талазы-биле байдалы нарын бооп артышпаан, ажил-агый чоруулу кудулавы-шаан, чүгө мал-маган эвес, эске-даа чүдүлөр төгөктөгү-түңнү, сандары турар. Оон-биле кады совхозтарны эде организастаары аян-буру чылдааганнар-биле узаамды-гып турар. Бо таварышпа-да чугаа колхоз, совхозтар-ны шуут дүжүрүп, чок кы-лырнын дугайында эвес деп чүвени ханы мелереп билген турары чугула. Ры-ноктуг экономикамын бай-далдарында кым чурттап, ажилдап шыдаарыл, ажил-дазынар. Эле организаста-ашкынын узаамдыгы тур-варын, чүгү-даа мурнай, док-таалал карыгалыг, буурап дүжүрүлгө кырында келген совхозтарга хамаарыштып чугаа чуртп турар болур ин. Чамдык совхозтарны коллективтиг бугурулгө ажил-агыйлар болгаш ак-ционер нинтилеттер кылдыр эде тургустунган оларның чүгө адын солуп каанын-дан аңгыда, огулду эки түн-өөлөргө өскертишкенин бер-бөө, эле организасташкы-нын болгаш ажил-агыйның чаа арга-хевирлеринге тур-румчул, чаңчыгарынын то-даргай, чедимчегил меха-низминин ажилдап кылды-нааны салдарыг болганы чугаажок.

95 көдээ ажыл-агый бугу-дурлугелерин ажил төле-виринге (4 болгаш оон-лаа хөй айларны) өрөзи — 5,3 млрд. рубль кылдыр санат-тынган.

Россия Федерациязынын

лаарычте, электри дээш ча-рыгдалдарже, машина-тех-никаже, артык кезектер, кывар-чаар материалдар са-дып алырынче үнүп турар дээрзин чугаалап, Наскыл-оол Чадамбаевич деңгелге кылдыр дараазында сан-түңнү алады:

— Бистин бугурулгү, садып болур продукцияны чиг-желеп санаар болза, 2 млрд. рубль болжик, оон тодаралы санаар болза, 1 млрд. 700 млн. ажыг-дыр. А ынчаарга оон бугурулгө-нө чарыгал кайы хире бооп турарыл — 4 млрд. ажыг-рубль чедип турар, барык бугун чартык катап хөй. Байдал кандыгы дээрзин бо саннар көргүзүп турар-дыр дээн билишкени-биле дотанып айтырылган док-таалган.

Саналда шынал-ла «Ар-тык кезектер, кывар-чаар материалдар, чаштырар үе-зин албайн, а ынчаарга ша-лын албайн турар механиза-тор кижжи өг-бүлөзүн чүң-чү-биле азыраары, оларга ша-лынны кайыны төлөп бө-рүп» деп айтырыгын тур-густунуп келгени чөптүг бо-байн аан. Чээли, оңу эгиде-рининг хуузуңун дугайында айтырыгга оон саналы, бо-далы база санал берген өс-кере эштер-биле бир демей үнөш болган. Кожуңу дая-ганын дүвүрүлүп турар ай-тырлыгтар хоомай эвес бол-байн аан, совхозтарын ажил, амальраалы-дыр че, ааа кириштыр машина-тех-ника септелгени чорудар-топта тургузуп алыры, ааа акша-хөргөни база черек, чээли хуваалааны үстүңен чорудуп турарында ден эвес, чаныс талаал, чам-дык байдаларны чедир ба-рымаалаарын баар чорук-тар, пасанарың аргышты-рылган, үндүрүп айтырып, чээли дээш хуулаарын үлүг бооп турары чөпкө боор. Араттар дээн кижжи динжи, ааа чээли бээрин чер-чөө-көжүң чаңгырларының ил-дээ азы оон балдыккан бил-динишкени бижин-биле че-рудурларың чугулазын чуга-алап турар, ол оңу: «Чээли ай болур кижилерни бис ботта-гык көчүкү эки билер, та-ныыр болгай бис, кымга бе-рис, бугурулгө болурун бил-дир. Оон башка, чээлин то-даргай сорулгаже эвес, өскөөр ажилдап чоруктар-бар-дыр» дээн тайылбыр-биле эстерин бижылган.

Оон соонда саналды Өвүр кожуңу чаңгырларының дар-газынын оралакчысы, көдээ ажыл-агый эргелелиниң че-чалыгы Ш. С. КУУЛАР алды. Эргелел начальниги көдээ ажыл-агыйда байдалга хамаарыштыр бөгүндө чүңү чугаалап болурулгү:

— Кожуңунч малчанна-ры өрткен чылдын сентябрь айлан бээр акша-шалың ал-байн, оларнын ажиллап каан акшазын төлөп берип чадап туруп бердвис. Дун-хун чок, кыштын сооту, нинг чай дивейн, берге байдалдарга ажилдап, чурттап чорудур малчаннарныста бөгүндө байдал мындыг. Чамдык кы-жилер, шын харын, саткан идик-хевни, чигири, барааны-биле акшазын хуну-биле тып, ажилдап апар. Бисте чүл, чүгө ийи удаа продукция бугурулгү улусту, эйт биле дүк дүжаар бо-ла-дыр бис, оон өске чүвүс-даа чок. Рес-публиканын бүгү малчына-ры шак мындыг байдалда деп билип турар мен.

Продукция дүжаар өрткө-терин боттарыңар дүжүрүп алынар деп каар. Эйт ком-пани-биле каш-лаа катап дүжүрүлгө кылдыс, бө-дүнүн өртөзү сүмөлөөр, ону-ла алааш турар — хоржок-тур. Болуңун үндүрүлгө болдувар. Ол өрткөтерин бистин чарыгалдарыңка хамаарыштыр санаар болза, ааа шуут дүүшпөс, ону дү-лаш шыдаас. Өскөөр дү-лаш чаңгырларың тургу-зар.

2. Сүт-Хөл, Улуг-Хем, Чед-Хөл, Чеди-Хөл, Танды, Току кожуңунарнын чаңгы-рлары тургустунган чаңгы-рлар чегириниң штаттыг елиниңилерин тускайлап-болгаш оларнын ажилда-чыларын турарыга ажа-ландырышканын кожуңу-нар билишкенин күселин-биле, оон хемчээлинге дүүш-түр бээрин 1994 чылдын май 1-ге чедир шийтпир-лаар.

Ш. ООРЖАК.

нарын айтырлыглар бар дээр-зин оон директору Х. П. КУУЛАР эгезинде дыңнат-каш, саналын мынчаар ула-м-чылаан:

— Фабрика Абагандан чылдыкча 1,2 мунд тонна ком-бикорну салып ап, сөөргүп турар. Экономика талазы-биле нарын байдал, куш че-мин оон-моон тыптары, оон шнары бистин бугурулгү турар продукцияның шы-нарына, оон продуктулуңна чугаажок салдарыг бооп турар. Комбикорм дээш чарыгал эрткен чылда турганыңдан 4,5 катп улгак-кан.

Богу тараалыг болурунун дугайында айтырыгы амь-дырал тургузуп келген. Бин-Хем кожуңунун ажил-агыйлары-биле ону дүжүрүп тур бис. Мында бир берге чүвө — тарылгага ажилла-рып турар техниканың бисте чогула чок бооп турары. Ол айтырыгын Көдээ ажил-агый яамызы-биле база чугаалашкан улус бис. Сан-хөө талазы-биле байдалымыс база нарын. Продукцияны-ң бот-үнеси улгадып тур-вар, оон калдында бистин про-дукциянысты садып алган чамдык организациялар, бу-дурлуг черлери бистин-бу-дунда четге санашпайн турарлар. Чээли өрөзи 60 млн. рубль четкен, чүгө херекчилер эвилелиңиң шүгүмү-биле — 39 миллион. Кожуңунарның чаңгыра дар-галарының 60 хуралда кир-жин турарын ажиллап алы-рып, фабрика-биле чедир санаажыга кылбаан райпо-ларын адал көрөй. Эркин кожуңунун херекчилер ни-тинелиңиң чээли өрөзи — 10 млн. рубль, Тес-Хем — 5 млн., Сүт-Хөл — 4 млн. Оон аңгыда 2,3 млн. хире өрөзи черлер база бар. Са-наажылар удул чорударының бергезин билип турар бис, ынчалзажок өрөни эгидер апар.

Оон ынай Х. П. Куулар республиканың ыраккы ко-жуңунары, чижээ, Мөңгүн-Тайга, Эркин, Бай-Тайгага чурга порошоттары бугурулгү дээрине турарынын чугу-лазын чугаалаан. Үр хуу-саа-да шыжап ап болуру ол продукцияны ылагыга малчынарга херектин тай-ылбырлар-лаа канчаар. Ын-чангаш ол талазы-биле эгел-дөө хемчегелерин өзинге же-дир чугулазын директор чугаалаан.

Монополияга удур поли-тиканы, чаа экономиктиг структуураларың дегирининг талазы-биле РФ-тин курко-мителиңиң Тывада девиско-эргелелиниң начальниги Э. Х. МЕННИГ-ООЛ бодуну са-налынып рыноктуг эконо-миканы боттандырырга эр-темин салдарыңа дуазы-гың дугайы чугаалаан. Ын-чангаш өрөзи, эртем-ши-налыг черлери бо айтыр-лыглар дүүштүр ажилдаар апар ужурулгү, ынчалзажок ол эртем-шиңчил ажилда-рынга чогуур акша-хөргөни эргежок чугула апар. Ты-ваңың байлак бойдус кур-дурларын республиканын эко-номиказына салдарыг бол-дур, түнөөлөр кестүп турар кылдыр ажиллашканы чорударының дугайы ол чугааның кол үндөзүнүн — Чыгана хөй айтырлыг-лар, сорулгалар, планнар өч-төтүр, санаашкынын кылган документтерде чылып ту-рук Чонуңу надкыштыгы-биле холбашкан айтырлыглар ба-за чугула чүл болгай, ол талазы-биле база ажиллаар, атмосфераның, агаарны арыг болуру база-ла айты-рыг. Ынчангаш өртем өзү-ү-биле көр, шийтпирлээр ай-тырлыгы чугулаалар бө-дүшпөс, ааа акша-хөргөни эргежок чугула чүвө болган-да, өртемниң сан-хөзүң республиканың бөлжөзүн көчүкү тода киреринин чүгү-лазын директор чугаалаан.

Кызылдың куш фабрика-зынын экономика талазы-биле байдалы база берге.

Төңүзү 2-ги армыда.

ЧЫРЫТКЫЛЫГ ДАЛАЙ-ЛАМАДАН

Холбат республика хууламының 35 чылды-биле тибет тибет улусу дегээш Силерниң эки үлөнер болгаш Силерниң эстеринер дээш, Силерге четтирдим. Тибет нация хамаарышпас чорук дээш бодунуң үеде демиселиңиң эң-не нарын үезин чурттап эртип турар. Ам биске эаудуг өңүктөр херек үе келген. Тыва Рес-публикада бистин акы болгаш угба-думаларымыстан ап турарымыс найрал база дегимче эң-не чүүлдүг бол-гаш хей-агт кириш тур. Төвүттерниң чаа салгаллары бистин ийи чоңуустуң аразында найралдың база ша-жып-чүдүгениң эң ханы харылзаларын кезээде хайыр-лаар.

Амгы берге байдал турза-да, тибет айтырыгын тай-бын шийтпирлээр удаас буге бээр боор дээринге бу-зурелиң мен.

Бистин согуламыс — чаныс эң-дем. Бүгү-делегейниң улам дыйнып турар күненишкенинин ачызы-биле тибет айтырыгын чөптүг, тайбыг эау-биле шийтпирлээр болуру-га илгезг мен.

Келир чылдар тибет айтырыгын шийтпирлээриниң орук-тарын тыварыга шийтпирлээр болур.

Тибетке хостуг чорукту, тайбын болгаш эки мөзүңү катап тургузарыңа Тываның чоңунуң дегимчеви дээш, Силерни дамчытыр өөрүп четтиргенини эстерин тыва чоңга айткат тур мен.

Силерниң чоңурага эң эки күээшкениң болгаш тай-бын база чектелишкени дугайында мөргүл-биле

Силерниң ДАЛАЙ-ЛАМА.

1994 чылдын март 31.

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазааның парлагга албанының меделгели

Бо чылдын апрель 21-де республиканың массалыг информация элекстеринге Тыва Республиканың Дээди Хуралынын парлагга ал-банының меделгелини пар-лаан. Ында «Тыва Респу-бликага хөй-ниги хоочуннар сугтарынын дугайында» хойлу төлөвेलени бугу чоңун чугаалажып көрүңүчү талазы-биле Тыва Рес-публиканың Чазааның доктаалы ТР-нин Консти-туциясында көрүңгөн бо-дунуң бурун эрге-хүлээл-лерин Чазак эртер ажил-лап турар кылдыр санаан.

Бо үнелешин ай-байжи тывыбайн турар, чүгө дээрже, Тыва Республиканың Конституциясында болгаш эске-даа хойлу актыларында хойлу төлөвелерин бугу чоңун чугаалажып кө-рүңге кирер эргени эрге-чарыгарың кайы-ла инсти-тудунда бижылгаан болуп турар. Оон иштинде Дээди Хуралга база бижылгатын-ган.

Дээди Хуралдың парлагга албанынын айтканы-биле Тыва Республиканың Кон-ституциясында 63-кү чүү-дүңге дүүштүр алдыра, Ты-ва Республиканың парла-ментизин «Тыва Респу-бликага хөй-ниги (хоочун-нар) сугтарынын дугайында» хойлу төлөвेलени республиканың бугу чоңун чугаалажып кир-жиринге бугурулгө илереттин.

Роман ТАС-ООЛ.
ТР-нин Президентизиниң болгаш Чазааның парлагга албанының секретары.

МУЗЕЙГЕ ХАМААРЫШТЫР

Бо чазан бистин солугуна, Ш. Доржуңу Алдан-Маа-дыр аттыг чурт-шиңчил музейинин түреңи байдал-дарын бижип көргүскөн ма-териалы парлаттынган. 6 млн. 700 муң рубльни шийтпирлээр алган. Тудуг ажилдарында шапкычпаан, Чазактын үстүнде алат-тыг болуу оон чоруктан, Алдан-Маадыр аттыг музей-нин болуна барган. Олар музейнин иштин-лаштын, өрөөл, зал, шыжамырларын шуутуң эрпип көргөс, чаа музей тугтуңуңуң ак бажы-нын септелгениңиң чугула деп санаан. Ынчангаш бо хун-нерде музейнин капитал сеп-телгезинге акша үндүрүп бө-рүңүн айтырып Чазак ху-ралиңа чугаалажыры-биле кинирер.

Бистин көрр.

ДЕЛГЕЛГЕ — ТӨӨГҮНҮҢ КӨРҮНЧҮҮ

«Уран чуруга — эртекте, амгы болгаш келир үе-стир, Оон эртен төөгүсүс даянып, келир үе-стир чаа эки чаңчыгарыңысты өр-ренип, амьдыралга ботта-ндыр бис» — деп, Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак республиканың Чуркулар эвилелиниң 30 аыл болур оюнга тураскаткан делгелге ажил-дышкыныга демделгезин.

Оон-биле дүүн найысы-лалдын Чуркулар бажы-нынга хоочун болгаш аныяк чуркучуларын каттышкан делгелгези ажиттынган. Дел-гелгени ажилдарының кы-зыл коңаазын Тыва Рес-публиканың Дээди Хуралы-нын Даргазы К. А. Бичел-дей үе кескеш, чуркучулар-га бо онзагай болушунун та-шарыштыр байыр чедирген. Оон соонда Тыванын Чур-кулар эвилелиниң баш-таар чериниң даргазы Т. Ч. Ондар аалдычар өөрүп чет-тиргенин илереткеш, эви-

Бистин көрр.

Ак-Даш, Арыскан, Шанчы, Иштин-Хем, Ийи-Тал, Успенка, Чал-Кежиг, Ырбан сумуларын чаңгырларың тургузар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ЧАЗААНЫН ДОКТААЛЫ

1994 чылдын апрель 22. № 150. Кызыл хоорай.

Хөл, Элегес, Сыстыг-Хем сумуларын чаңгырлары-ның дилезн суугаар Тыва Республиканың Чазаанын доктадыры болза:

1. Ак-Даш, Арыскан, Ийи-Тал, Шанчы, Успенка, Чал-Кежиг, Ырбан сумулар-нын чаңгырларың тургу-зар.

2. Сүт-Хөл, Улуг-Хем, Чед-Хөл, Чеди-Хөл, Танды, Току кожуңунарнын чаңгы-рлары тургустунган чаңгы-рлар чегириниң штаттыг елиниңилерин тускайлап-болгаш оларнын ажилда-чыларын турарыга ажа-ландырышканын кожуңу-нар билишкенин күселин-биле, оон хемчээлинге дүүш-түр бээрин 1994 чылдын май 1-ге чедир шийтпир-лаар.

Ш. ООРЖАК.

Качык сумуну тургузар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ЧАЗААНЫН ДОКТААЛЫ

1994 чылдын апрель 22. № 151. Кызыл хоорай.

Эркин кожуңуның «Качык» арат ажил-агыйының кеңи-гүннерин. Нарын суму-зунун чаңгырларың дилезн суугаар Тыва Республиканын Чазаанын доктадыры болза:

1. Эркин кожуңунун «Качык» арат ажил-агый-нын Нарын суму чаңгы-рларын тургузар дугайында

2. Тыва Республиканың Дээди Хуралына чугаала-жып көрү кылдыр Качык сумуну тургузар дугайында Дээди Хуралдың доктаалы-нын төлөвेलени кинирер.

3. Тыва Республиканың

Ш. ООРЖАК.

Саң-хөө яамызынга, Эконо-мика яамызынга, Юстиция яамызынга Качык сумуну тургузары-биле холбашкан организациясты, экономиктиг болгаш сан-хөө айтырыгы-рын 1994 чылдын май 15-ге чедир ажилдап кылдыр турары яамыларың тала-зында дегимчени албайн турар-дыр дээрзин ол чуга-лаан. Ол ышкаш Прези-дентиниң Чазак Баштыны-нын бирги оралакчысы биле экономика сайылының эрге-дүжааларын аңгылаза чо-

Ш. ООРЖАК.

БАЙДАЛ НАРЫН ДАА БОЛЗА...

(Шагаан-Арыгның 2 дугаар школыны 65 харлаар)

Биринчи үр чылдарда азырал келген организацыя, эң ылаңгыя хөй өрөнникчилер, башкыларлыг школыны чамдыкта дүштүгү бектир берилээр. Эрги Шагаан-Арыкта турган (ам суу дүвүдө орну артын калган) № 2 школыны ындаг ийин.

Ол коочун школага институт дооскан соомда хып дээр чалыныс тургаш ажалды бердим. Школыныстың 50 чыл оюн 1979 чылда демделген эртинтерин. Сактырымыз оон өзөр улуг-ла үр болбайт ышкыш. Мугур оон беш чыл эртинки ол-дур.

Бо кыска үенин дүргүзүндө дүшүрүскү эскерлинишер болду. Эрги ийин школыныс орнуна үш кыт даш бажының-даа апарды. Уш түс хире өрөнникчилер тургаш, ам кезип мун аягы өрөнникчилердин болу бердиси. Ам безин школада 80 башкы, 20 техникти ажалданчы бар бооп турар.

Унген үнүш-лаа болза унуг, баштыг, дөстүгү боор чүвө ийнаш. Шагаан-Арыгның № 2 школыны 1929 чылда ажалтыган дугайында тегү бадтыкп турар. Оң баштайгы башкыны Түлүш Балган деп кижин турган. Сөөлүндө кээп оң улуг огул Артыш-оол бистин школыныска ортумак эртем чедип алган, Томскинин эмчи институтун дооскаш, Россиянын алдарлыг эмчиси атталдырып, коочунун тегү эмелтегенин кол эмчиинде ажалдап турар болгай.

Шагаан-Арыгның № 2 школыны баштайгы өрөнникчилеринин бирээни Даны-Сурунгу улуг чогаалчы Максим Горький бектир сақтааш барган болгай. Ол ышкыш ат-сураа алган өрөнникчилерин кайгызын ол

жигирээни хомуданчы. Шагаан-Арыгның № 1 школына болаарга, бистин школыныска таарымчалыг байдалдар тургустунган дээр хөөрдөгү өзөс боор. Сугаа эшпир бассейни-даа, улуг, дөстө спорт оюнунары кылыр залыныс-даа бар. Түдүжүлүр шил шыгылыг, ногаа эстүрер черин төлөвиле дүзүгүр кылып берген. Чүс аягы кижини чөмгөрер столоваыс база бар. Сугаа эшпир чырының, чылыгы өрөк-үнеси улгатканында, ол бүгүнүгү четче аныклаван турарынысты, акша-төгерикке чедимей баарынысты черле демделгес арга чок.

Школыныска башкыларның ажал-ижинге бердигин улуг коллектив ажалдап турар. Оларын аразында Тыва Республиканың алдарлыг башкыны Унуг Тан-түрүк-оол, куш-ажылдын коочунары Мария Белоусова, Ольга Палий-оол болгаш өскө-даа дүржүлүгү башкылар соон салган, бо-ла школының доозукчулары Сергей Хуралдаа, Любовь Шожукпан болгаш өскө-даа анык башкылар багыт өзөс түндүккө ажалдап турар. Эң ылаңгыя Салбакай Ондарын алгаш көрөли. Ол дээр ажал дөндө улуг-чылдын билбес, аш-чөм дугайын безин уттулар чыгыс кижин. Оң башкылар турар эртемде, удурутуп турар клас-сында «ий» деп демдек алган өрөнникчилер олар. Шап мындыг кижилер-өвө ажалдаарга чик болгаш солдун дээрзи билингир.

Школыныска бүгү-ле чүвө таарымчалыг деп чүгөттөлүшүндө мен. Өрөдиге керекселери садып аар акша чок. Ол хамаанчок, сы-гыр даа бажыдан дүш ортузунга чедир ажалдаар хөөкү башкыларның шалыңы безин ийи-үш ай дүргүзүндө бербейн баар таарымчалар бо-ла тургулаар-дыр.

Кожуун чыгаргызының өрөдиге килдизи, эң ылаңгыя бухгалтерияны школының эт-хөргөзүңиз дугайында мырпаны сагыш салбастан. Бирде ноту-төгү-ге-лаа кирги дег апаргында. Чинээ чоокта чаа килдискеш школының шим-лиг, шимчөс хөргөзүңиз өрөк-үнеси толдара дээр чөдө бөзүмгө, ирик-самдар автомашина-выстың өртөөн тос чүс миллион акшага доктадыкп каан болдулар. Кайтап, удур-данырмыга, статистика эргелдигиндөн ынчаар келген дээр, тоовас болдулар. Милтирд чыгам өрөктөп маши-налар амдызында чок болгай деп кыла-ла үр шызындыг келдим. Амдыралыныстың экинжиги турарыныс база бир чылдагыны саң-хөй бу-лаар чорууга деп санаар мен.

Рыноктуг экономика үе-зинде школаарга дузалар хөмөглөр алдынып турар-да, байдал дыка нарын бооп артып турарын дем-деглээр херек. Ортумак бол-гаш дээр өрөдиге черле кижилердин белектер турар болгай. Оларже хүн бүрүнү кичээлдерин угланды-рыр чүгүлө. Анаа даянып алгаш, бистин школыны башкылары холу дүшүгү ажалдаар дээрзинге секти-лимниң ханызында бүзү-рээр мен.

Александра НОЖКИНА, Школа директору.

Школа директорунга сөс

да школыны 1942 чылда чеди чыл школыны болу берген. Оон соонда 1953-1954 өрөдиге чылында ортумак школаже шилчөөн. 1954 чылдын чынында бышкан билигнин аттестат-тарын Анай-оол Кыргыс, Чимит-Доржу Ондар, Влади-мир Мандышпаа, Улаачы Нава, Ким-оол Кыргыс, Су-мула Монгуш, Дека Чамзы-рың сулгар ап, баштайгы доозукчулар болган.

Ол чеди кижиден эге-лээш, бо дөртөн чылдарын дүргүзүндө школа 2406 кижин доостуруп, амдырал-че үдөөн. Оларын аразында инженер Кызыл-оол Са-рыт-оол, агроном Алан-оол Сотпа, башкы Татьяна Көш-кей, эмчи Кушкаш Ке-леди, хойну Тегерин Түлүш, чочаачы Михаил Түлүш, тракторист Кандан-оол Кы-зыл-оол болгаш өскөлерин-даа алап болду.

Бистин школыныстың ха-наларына баштайгы чо-кайт, чырык, дөстөм шко-лавыска хары угла 600 өрөн-никчи кичээлдеп турар. Школының өрөнникчилери 35 класс комнагаларында кичээлдеп, төгү, дыл, фи-зика, математика болгаш өскө-даа эртемнер аайы-би-ле тускай кабинеттер кыл-дыган. Кабинет бүрүзүңиз дерилгезин башкылар, өрөн-никчилер боттары чорудуп турар. Куруенден акша-те-герик шуут чарыдаван деп болур. Бо чүгүлө ажал-дагы тыва дыл башкызы Унугу Баджыкы, физик Александр Моисеев, биолог Николай Дамчай эң илеп-кейлиг киришкенер.

Кабинеттерден анында тус-кай компьютер класы база бар. Ук класка аны-буу санажыгаларын, програм-маларын өрөнникчилер бот-тары чогаалды, анализтер-ин үндүрүп турар. Бичалза-лаа ук класка амыг үениң негелдериңге чедир де-ртинтмөөн, аппараттары эр-

төөнүңиздеринде эртем-чи херекселери садып аар акша чок. Ол хамаанчок, сы-гыр даа бажыдан дүш ортузунга чедир ажалдаар хөөкү башкыларның шалыңы безин ийи-үш ай дүргүзүндө бербейн баар таарымчалар бо-ла тургулаар-дыр.

Кожуун чыгаргызының өрөдиге килдизи, эң ылаңгыя бухгалтерияны школының эт-хөргөзүңиз дугайында мырпаны сагыш салбастан. Бирде ноту-төгү-ге-лаа кирги дег апаргында. Чинээ чоокта чаа килдискеш школының шим-лиг, шимчөс хөргөзүңиз өрөк-үнеси толдара дээр чөдө бөзүмгө, ирик-самдар автомашина-выстың өртөөн тос чүс миллион акшага доктадыкп каан болдулар. Кайтап, удур-данырмыга, статистика эргелдигиндөн ынчаар келген дээр, тоовас болдулар. Милтирд чыгам өрөктөп маши-налар амдызында чок болгай деп кыла-ла үр шызындыг келдим. Амдыралыныстың экинжиги турарыныс база бир чылдагыны саң-хөй бу-лаар чорууга деп санаар мен.

Рыноктуг экономика үе-зинде школаарга дузалар хөмөглөр алдынып турар-да, байдал дыка нарын бооп артып турарын дем-деглээр херек. Ортумак бол-гаш дээр өрөдиге черле кижилердин белектер турар болгай. Оларже хүн бүрүнү кичээлдерин угланды-рыр чүгүлө. Анаа даянып алгаш, бистин школыны башкылары холу дүшүгү ажалдаар дээрзинге секти-лимниң ханызында бүзү-рээр мен.

Александра НОЖКИНА, Школа директору.

КИЧЭЭЛДЕ: Далай-ламаның өөредии

Галина Комбуштаева Ондар — Шамбалыг школыныска дээрби ажал чылдарың дүргүзүндө тыва дыл, лите-ратура башкылар келген коочун башкы. Оон арга-дур-жуглазы улуг, ол аныктарга бодунун билин берип чо-руур башкыларын бирээни. Ам оон бир кичээлин баш-кыларга сонуургадып кө-рөйн. Ажыктыг, солун болу-ру чугаажок.

Кичээлин темазы: Нареч-ниг утказы болгаш грам-матикти демдеткир.

Катаптаашкын темазын кылып турган, сөзүлгө-биле ажалды чорут-кан. Консултант сөзү-дөлдериң диапроекторга ул-гаттыр ханага азы самбыра-га көрүзүңизге, башкы бөдүктөриң илдекейин кө-рүп турар. Дарган-Ирейнин азы Кара-Байлар азынын уругулары харылаарыңче чалаар. Аалдын уругтары домакты номчаш, кылыг сестерин, оон наклонени-нис тодарары. Бичалдыр 5 язы наклонени кирген домактары номчудуп, жа-ылбырлардыр. Чинээ, XIV Далай-лама Тывага чораан.

Кичээлин дериңгези: чарыштың көзөңө (демдеткир), таблица, карточкалар, чуруттар, диапроектор.

Кичээлин башкарылазы: башкы өрөнникчи-консул-тантын, бөдүктөр удурут-тузунун киржилгези-биле бөдүктөри ажалдаар.

Кичээлин хевир: башкы биле өрөнникчилер дем-нежип турган бөдүктөр-би-ажылы консултант не-же медделер бар болза немээш, анализдээр, демдек салыр. Оон соонда башкы түнел сөс алгаш, чугаа кезенте-ринден кылыг сөзү өрөнни доосканын, уругуларын те-маны билди алганын бөдүк аайы-биле анализин береш, аки, багайын демделээр.

Кичээлин киржичилери: Дарган-Ирей, Ак-Сал ирей, Шуруун-Чазаар, Кара-Байлар оолдарынын уругулары.

Кичээлин чорудуу: кичээлге херек дериг-херек-селдерин консултант-өрөн-никчи баш удуур белектеп каан болур.

Чугаа темага тайылбыр. Башкы наречие дүрүмнерин чугаалааш, кылдыныгы азы өскө бир алгавыр демдек-терин ылагары демдөөн иле-редир болгаш өскөрибес чугаа кезөөн наречие дээр деп тайылбырлааш, домакка оон турар байдалын көрү-дүр. Наречие кирген домактары диапроекторга ул-гаттыр экрандан өрөнникчи-лерге консултант номчут-каш, наречилерге айттыр-ларын салдыртар. Оон соонда наречилег домактары кар-точкаларга бижээш, көрүк эки билдин, сөзүлгө-биле ажалды база шынарлыг би-лиг дээр өрөнникчилерге демдек салыр.

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдерин катаптаарын-че кирер. Тус-тус аалдар кылдыр бөдүктөп алган өрөнникчилерге консултант карточкалар үлөп берг. Ын-да ахтырне бүрүзүңиз чи-жектерин ажалдап турган, шын харыныс берг. Чи-жээ, кылыг сөзү канчаар өскөрдилди, кылыг хевир-

Кичээлин хыналдазынын соонда кылыг сөзүңгө өрөн-гө чүлдер

Республиканың спорт комитети, хостуг хуреш федерациясы республиканың хоочуннары арасына хуула болгаш команда талазы-биле бири чер дээр маргылдааны организастан эрттирген.

Маргылдааны байырлыг адыдышыкына 70 аяк хоочуннары спорт комитетиниң даргазы С. Ы. Ооржак, хостуг хуреш федерациянын президентин Владимир Сүге-Маалыр, Шулу Куулар, спорт, шажын, культура талазы-биле казактын специалистин Владимир Биче-оол, спорттун хоочуну Болат-оол Чекеш олар байыр чедирчү чүве тугаа-лаш, кадыштыды, күш-адышты чедишкенини күзөөнөр. Бо чылын мөгелерин ийи назы-хара чарган 35-тен — 44-ге чедир, 45-тен өрү. Ол база-ла 50 хар ашкан хоочуннарга улуш шыталада болган. Бичалдаа кым-даа кымга-даа анаа оялдын алырын күзөөнөр болгаш анык уезинде дег, ачыр-дачыр тутун тургаш тигилген чедир ап, аштырышкына-даа таварыштып турганнар. Материалдык автору хар-назыны-биле эң улуу бооп турза-даа, тигилгенге чүткүлдүн көргүскен.

Бирги хүнде маргылдааны киржикчилери ийи минута хурешкен, бир минута дыштаныр, оон катан ийи минута хурештир. Ниятизи-биле 4 минута (эрткен чылын 3-1-3=6 минута хурештип турдувус), Маргылдааны 52, 58, 64, 72, 82, 82 кг өрү алды деңгезе «а», «б» бөлүктөргө эрттирген. Бо дээр-ге тыва хурештин деңгезелерин. Организасталар шанал тышкар «дензилер» көвүдей бээр деп сылдагашкан, хостуг хурештин дүрүмүн ескерткингенде киржикчилер таарышпай турганына мен база каттыгар кижидир мен. Кижин болунду хурештип чоран деңгезинге хурештирче эки шыкаш, шы, үе-шаг ол хөвээр турар эвес, дына хей мөгелер боттары-

ХЕВИС КЫРЫНДА—ХООЧУННАР

(1946 чылда төрттүнген, чемпион, Балгазыдан мал эмчи Владимир Балый-оол — ийги, Сай-оол Куулар (Өвүр) — үшкү, ийги бөлүктен Владимир Кукужет (Хайыракан), Шаравия Сергей (Кызыл), Аркадий Байкара (Кызыл кожуун) дараалаштыр шаналдыг черлерин чаалап алганнар, 64 кг. «А»-да 9 кижин, «Б»-де 7 кижин жуурашкан. Кара-Сал Анатолий — 2 дакыр чемпион атка төлөткөн болган. Өвүрден Виктор Достай, Артем Тулуш (Хайыраканда) — 2 дугаар, ийги-үшкү черин ээлеп турары бо, «Б» — бөлүктен Хулер-оол Шогжал (1946 ч.) дөрт уудурашкычыларын ойнап алган, чемпион болган. Өвүрүнд Алексей Куулар — Улуг-Хемниң Оюу-оол Ондар 2-3-кү чөрдө. 72 кг. 12-12 мөгө — элне хей киржикчилериг. Шыыра мөгелер мында чыылган болган. Чадамба Ооржак, Николай Монгуш, Владимир Монгуш (эрткен чыгыч чемпионнар).

Бирги бөлүккө демисел чидиг болган, финалче үнген Николай Монгуш биле Чадамба Ооржак кайзыра да октажып чадашкан, немелде берген үелерде база

кым-даа сан ойнап албаар, мөгелер бот-боттарынын аргач болчок аки билик болгаш ыдыг. Судьялар иелдиринге («Поражение») октаган деп шийтир үндүрген. Сан чөк турда ыттыг, харан-даа бири, ийги шаналдарны бербес учурлуг турган. Бо удаада Николай Монгуштун эске тигилгелерин санаарга, Чадамба Ооржактан ажыг шынардыг болганы-биле анаа бири черин тынскан. Олег Оюу (Танды) эки хурешти, үшкү шаналга четкен.

«Б» бөлүккө хостуг хурештин хоочуннары Каадыр Биндей, Николай Мумба, Сергей Доржу, Павел Темир-оол, Эрес-оол Ооржак, Өргөлээр Ондар, Владимир Мандан-Хорлуу элне хей чыл стажтир хоочуннар. Олар Тыванын хей катан чемпиону болгаш еске-да маргылдааларга Тыва-ны адын камгалап чорашкан. Ам бо удаада 72 кг-га жуурашканы бо.

К. Биндей Владимир Мандан-Хорлуудан аштырышканы-биле маргылдааны эгелен. Арга кылгып чыгып тургаш, «мостап» шак болган. Бичалдаа чарына арыг бастырылган чайлаан, артан салгыларга бодундан 7-8 хар анык мө-

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢҮР-БИЛЕ!

Бистин өг-булениң улуг огду Шыргай Кыргысович ШАГДЫР бичке ажал-агыдыг «Эйле-Хем» совхозта Тос-Текер бригаданың удуругучу бооп ажаллап турар. Рубин харылааларың бо берге уезинде кыжын бригада чедишкенин эрттирген. Өшкү кыргыздааны доозар болгаш алдынан чаш мады бүрүн өстүрүп, доруктарынын чык чок ажал-нык уламчылашкан. Шериге албан эрттиргенини соода, Терлиг-Хаянын монгу суу будурулу-зине он чыл иштинде чедишкенин ажалдаш, ол үениң байдалы-биле анык-мергежили солуп, Кызылдын көдө ажал-агыт техникумун дооскан, ада-еге туртун ээлеп, чоңуун арасында ажалдан чоруурунга өөрүндө турар бис. Оон апрель 30-де 40 харлаарының бугузуна байыр чедирин, кан дег калыкшыды, ажалына чедишкенин, аас-кежини күзеп, соктаан таразы, хаарган далганы, өрөмелиг сүттүг шайы элек-ле болурун күздүвис.

Угулар: Ляда, Люда, Чойган, Угун, думалары — Алай, Сергей, Рита болгаш чешелери, күдээлери, кенээттери.

Бистин эргим, ынак ававис, кырган-ававис Хаянма Биче-ооловна ТЮЛЮШ апрель 25-те 58 харлаан. Амгы үеде Өвүр кожуунун «Эртинели» совхозта хундулуг дыштанылга, ыччалда-да ававис ам-да малчын урууларынын чынын эрттирген. Аваастын төрттүнген хунун таварыштыр аас-кежини, кан дег калыкшыды, улуг назыны чуректерин ханызыдан күзеп тур бис.

Уруулары: Айна, Байланма, күдээзи — Слава, урууларынын уруулары — Долаана, Додулай, Ай-Мерген.

Бистин ынак ававис Сендемаа Чүлдүмовна СОНАМ Тес-Хем кожуунун О-Шынаа совхозтун малчын чоран болгаш амгы үеде хундулуг дыштанылга. Ол 1994 чылдын апрель 27-де алдан ийи харлаар. Бичангаш бистер эргим хундулуг авависка төрттүнген хуну-биле база оолдары Саша, Шолбан бо-ла хун төрттүнген-нөр. Авакыларга изиг байыры чедиривис.

Амыдырал-чуртталганын узун оруун бергелерге торулбай эрген болгаш ада-иевисти бистери, ажы-төлүк-түрү эстүрүп каан силер. Авыралдыг маалыр не, чоргаар кижини — бистин ававис! Авай база акыларывис, чысты чаагай хуннеринде ак-көк ас дээрни, аас-кежини, кан дег бажыг калыкшыды, узун назыны, чүгле экини күздүвис.

Кызылда оолдары Шой, Байлак, Санд.

Бистин эргим ынак ававис, кырган-ававис Екатерина Данаевна ЧЫНДЫГЫР бо хүнерде төрттүнген. Ол 35 чыл иштинде Самагалдай, Эркин школаларына бичин чаптарын өөредип келген. Оон өөреникчилери республиканың бүгү-ле булунарында ажаллап, чурттап чоруурлар. Ол хундулуг дыштанылга үнзе-даа, Самагалдай школанда башкылашкан хөвөөр. Эргим ынак ававистын, кырган-ававистын төрттүнген хунун таварыштыр изиг байыр чедирипшан, кан дег калыкшыды, узун назыны, аас-кежини, ажал-инжинге чедишкенини сеткиливис ханызыдан күздүвис.

Уруулары: Рая, Роза, Кара-кыс, Алина, оолдары — Володя, Роман, күдээзи — Всеволод, кенээттери.

Бистин эргим ынак ававис Өлзей-оол Осурович Хомушкун Чою-Хемчин кожуунун Чыраа-Бажы суурда ажаллап чорур. Ол апрель 29-та 60 харлаар.

Бичангаш ававистын төрттүнген хунун таварыштыр аас-кежини, бажыг калыкшыды, ам-да бистин авависка хей чылдарда чурттары сеткиливис ханызыдан күзээр-дир бис.

Уруулары, оолдары, кени, күдээлери, урууларынын уруулары.

ОВААРЫМЧАЛЫГ БОЛУҢАР

Сөөлгү чылдарда бистин Кызыл хоорайыныкыска автомобиль азы мотоцикл оорлап мунар чоруктар дыка көрүдүзүни КАИ-ниң санфактылары айтып турар. Чазын, күзүн, ылагыя чайгы үеде шууг ледней бээр. Бир эвес бо чылдын эрткен үш айының түнселдерин бектин көөр болза, күрүениң болгаш кижилериниң хууда 23 кезек транспортун оорлаан болуп турар. Бичалдаа болза КАИ-ниң болгаш ол талазы-биле иштеп дилээшкенин тускай бөлүктөри оларның чей кезин тып, илередиң, оорларны тудуп ап турар. Чамдык таварыштарда оорлар алган машиналар азы еске-да транспортту тоймаган, адырып-чазып алгаш, оу аар өрткөктөргө кезектер кылдыр садылган, акша-төгерикке чедир ап турары чажыт эвес.

Март айның 27-де Кызыл хоорайнын үстүкү трассага 53-90 ТВН дугаарлыг «Москвич-12» андаларын, Оон ээзи М. Э. Кара-Сал. Ол үеде хоорайнын иштинки херектер өргөлиниң дежурныйындан машина оорлаан дугайында медээ келген. Ол машинаны ажал чок ийи анык оол эркин оорлаан болган. Оорларын дораан тутуш, хоорайнын барыны кезээнде милиция черинге актелгеш, тускай хемчеглерин алган.

Транспортту оорлап турар чорук дээр-ге, колдуунда-ла оларның элдерин боттарынын харысалга чок чоруудан болуп турар дээр чирле утпас болза эки. Чамдык кижилер машиназын азы мотоциклдин мотору ажаллап турда каапкан, калыпталып чорук баар азы закыяны дүлгүрүн ол хөвээр кааптар, машиназын анык кааптар-дыр. Ол дуга-

ТӨТЧЕГЛЕКЧИЛЕРНИ АМДАЖЫТПАС

Тываның девискээринге ан-мениң кайы-хамаачык өлдүрери хоруулуг деп чүвени биле тура-ла чамдык хоптак сеткилдиг, ажырымчы ийи-чангыс кижилер төтчөлекчи чоруун ам-даа уламчыла-вышкан. Бойдусту камгалаар дугайында суртаалдап турар материалдарны солдун, сеткүүлдер арынарында үргүчү номчуп, телевидение, радиомаччылыг-газыдан бо-ла көрүп, дыңнап болур. Ылаңгыя апрель 13-те радиога Улуг-Хем кожуунун Торгалыг суур-дун чурткакчызы Хургулек Кыргысович Монгуш бодунун төрөн чуртунун бойдук байлааның, ан-мениң камгалалы сөөлгү үеде дыка баксыраанын чугаалааны аңаа бадыткал-дыр.

Мындыг чугула ажалды чорудуп турда-ла, төтчөлекчилер ан-мениң кам-халыыра чокка кырып турар. Маңаа чокта чаа илерет-кинген чижектерин кирип көргөн.

Март 21-де Самагалдай суурга Тес-Хемниң ИХК-зының ажалдакчылары милициянын улуг лейтенанты

дыштаныр хүнде Кызыл хоорайныкы базаар девискээринге дыштанган, садылган кижилер кончуг хей болган. Ол хун ажал аайы-биле хыналда чорудуп турган ИХК-нын экология милициянын салбырының на-чалыгын милиция майору В. С. Орус-оол 10 тооргу хунин чамгыр садылган турган Чеди-Хөл кожуунун Хову-Аксы суурдан 3 хаматтын тудуп алган. Олар «Тыва алы» артелинен С. Н. Самохин, ажал чок П. Л. Дмитриев А. М. Сен-де болган. Ол төтчөлекчи-лерни туларна Кызыл хоорайнын чурткакчылары В. Б. Тюлюш биле В. С. Отур улуг дузаны чедирген.

Тыва Республиканың дол-гандыр турар хүрээлде болгаш бойдук куралыларын камгалар аамызынын сайыды Д. Х. Ооржак ан-мен төтчөлекчилерин тударына улуг үлүг-хуузун киргени дөшө В. С. Орус-оолду, Ш. Д. Чоодуну, В. М. Дан-дарын, В. Б. Тюлюшту, В. С. Очурту тус-тузунда 50,000 рубль-биле шаңнаар дуга-

БАШКЫНЫҢ ТӨЛӨПТИГ ОРУУ

Репортерүмда долу мага-боттуг, доора калаак, чол-даксымаар дурт-санын, сыг-гыр кара характерыг, кастыктарында ак хыраа дүжүк-кен, бо хүнерде 60 харлаар деп турар ашак кижини чуга-лап оорар. Ол болза, оюн-баштаан ам-даа салбаан, хоочун башкы Така Дилгичек-ович Донгак-тыр. Ол 1934 чылда Шуйга төртүнгөн. Кады төрөөнүн беш. Улуг урбазы Самыла Дилгичек-овича Шуй суурда чурттап олунар, 67 харлыг. Думалары Чогуур биле Сысыгар Чеди-Хөл кожуунда чурттап, ажаллап чоруур.

Така Дилгичек-ович Тээли ортумак школазын чедишкенин дооскан, 1962 чылда Кызылдын күрүениң башкы институтун дооскан. Орус дыл, тыва дыл база литера-тура — башкызы. Институт сөөлдүг, Чоюн-Хемчинтин Ван-Тала, Барыын-Хемчинтин Аялгаты, Бай-Тайганын Кызыл-Даг, Бай-Тал, Шуй ортумак школаларына башкылап, өөредилге өргөлекчилеп, район-Она инспек-

торлап, ычангы райкүүс-комга болгаш райком партияга үрө-түңгелдиг ажалла-дап келген. Башкы стажы 36 жыл. Оон оң бектин шко-ла директорлап ажаллаан.

Хоочун башкының өөредилге-нижизинде ажалыны дугайында ытталган-даа канчаар. Чүге дизе солдун, сеткүүлдерге ол дугайын хей-ле бизөөн, номчукчуларга билдиндир. Катаптан ажык чок, солдун эвес. Канчаарга-даа, Така Дилгичек-ович байлак болгаш улуг арга-дуржулгалыг башкы дээрзин үстүнде чургай боду-ла чугаалай бээр. А өөреникчилерин санаар болза, саазын хей херек... Оон орунуга башкының өөредил-ген дашкаар кылгып каан ажалдарына маңаа онзаал дөмдөлгөри чугула. Бай-Тала директорлап тургаш, ийи интернатты, бир башкылар бажынын туттурган. Кызыл-Дагга директорлап тура, бир интернатты, Ден-Терекке зөн калган, буступ үрелип турган улуг школа-нын Кызыл-Дагке көжүргөш,

ЧАРЛАМА

«ЦЕНТР АЗИИ» — ЭТО ТВОЯ ГАЗЕТА!
 Подписка на II полугодие в редакции, во всех отделениях связи, киосках «Тувалечти»
 Для подписчиков — льготы при размещении частных объявлений, традиционный сюрприз-лотерея по квитанциям о подписке
 «ЦЕНТР АЗИИ»: ВСЕ ОБО ВСЕМ БЕЗ ГЛЯНЦА!

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУРАП
 «Прогресс» өөрелиңе төүпкө ажал-агыды харылаа-лар чорударына англи дылды өөренип, бөрү болгаш хеп-даарарынын, баш таарынын мергежилдерин үнзе-деңгезинерин шийгээлдеп алып кызылдер бо чылдын май 4-те 14 шакта эгелерин дыйнадып, сагыларын ажал-чоруду-луга ажаллаар номнарын салып алырыны чаап турар. Адреси: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, бажың № 35, 5-ки каадында, кирер экини артында.

КЫЗЫЛДЫҢ ЭЪТ КОМБИНАДЫНДАН
 Кызылдын эът комбинаты хаванын дириге азы ээдин дугурушкан өрткө-биле садып ап турар. Сөөртүргөн автомашинаны берип болур. Телерири дужааган хүнүнде. Телефоннары: 4-14-47, 4-47-74, 4-18-83.

Тыва хурешке (15-17 харлыг) анык оолдар аразына Кызыл хоорайнын бири чери дөшө ажык маргылдаа май 1-де «Хуреш» стадионга болур. Анда 64 мөгө киржир. Хуреш хүндүс 12 шакта эгелээр.

ОРГКОМИТЕТ.

«Шын» солунну дамчыштыр
 Тес-Хем болгаш Эркин ко-же, кожаларга, Эркинниң жуунарынын советтер ажалы-агыды болгаш кыш-ажалдын хоочуну, бистин эргим ынак ававис Николай Васильевич Чыдыгырның херектен мөчээниң соода сөөлгү оруунуң үеде, бистин аар-берге камчылавысты кады үлөйип, ачы-буянын көргүскен Самагалдааның бугу чоңуна, школалар коллективтеринге, эш-өөрү-вүске, дөргүл-төрелдеривиске, Төртүл-төрелдеривиске, Б. С. Шыырапка, кудаларыныкы чегне чедир мөгөйип, четтир-генисти «Шын» солунну дамчыштыр илередиң тур бис.

Өөнү ээзи Екатерина Данаева, оолдары, уруу-лары, күдээзи, кенээттери, урууларынын уруулары.

Алдан-Маалыр аттыг КХЭ-ниң ажалдын коллективин, улуг бухталар Өлзей Өткөк-ооловна Монгуштун өөнүн ээзи
 Николай Очур-оолович МОНГУШТУҢ күш-ажыкты хүлдээгини күүсөдип чорашан, озал-ондакка таварышкан мөчээни-биле холбаштыр ханы камчыдалды илерейлен тур.

Салчак САРЫГ-ООЛ, Бай-Тайга кожуун.

КИНО

АПРЕЛЬ 26-ДА
 «НАИВАРАЛ»: «Фанат» (Россия) 9.30, «Ат» Индия, (2 сериялы) 11.20, 14.40, 18.00, ВИДЕОЗАЛГА «Манаилен келген дүштүк» (Россия) 9.00, 11.00, 13.00.

Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу 100. Индекс 667000.

РЕДАКЦИЈА КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторунун ораакчызы), А. Б. Монгуш, М. Д. Оюу (харыскалыг секретарь), М. М. Сава (кол редакторунун ораакчызы), Н. С. Эрген.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
 Кол редактор — 3-34-34; келген кижилер хүлөөп алыр чар — 3-34-26; кол редакторунун ораакчылары — 3-33-91; — 3-34-17; харыскалыг секретарь — 3-34-92; ораакчылары 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: нинтизэл амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; үлетүрү — 3-34-49; 3-36-73; көзөз ажал-агы — 3-41-16; культура үдүс-өредилгези болгаш ажал — 3-39-15; мөдөөлөр болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57; оочула — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлөр — 2-27-41; солдун келбей барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухталары — 3-37-11.

Тиражы — 21,690. Индекс 54240. Чагыт № 36—135.

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505.

Солдун Россия Федерациянын Пардалга комитетинин чанында парлаганын, мөдөөлөрүн хостуг чоруун камгалар талазы-биле Тыва Республикада хайгаарал чө-ондө бурткеттинген.

Бурткеттинген дугаары — Т-00007.

Солдуннара парлагатын материалдарын авторларын болгалары олакканын түрүжү биле дуушпей бары болур Абыттыган фактылары саннары болгаш еске-даа аныалыгылары дөшө авторлар боттары харысалгалыг.

Тыва Республиканың Пардалга болгаш информативна талазы-биле күрүне комитетинин типографиясы. Кызыл, Шетинки болгаш Кривачево кудумчузу, бажын № 1.